

Röportaj

Prof. Dr. Cemil AYDIN ile Tarihçilik ve Küresel Tarih Hakkında Bir Söyleşi

Prof. Dr. Aytaç YILDIZ*

orcid/0000-0002-6709-5812

Prof. Dr. Cemil Aydın lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde, lisansüstü eğitimini İstanbul üniversitesinde, doktora eğitimini de Harvard Üniversitesi'nde (2002) tamamladı. 2007 yılında The Politics of Anti-Westernism in Asia (Columbia University Press) adlı kitabı; 2017'de ise The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History (Harvard University Press) başlıklı çalışması yayınlandı. Çok sayıda kitapta bölüm yazarlığının yanı sıra uluslararası akademik dergilerde çeşitli makaleleri yayınlanan Cemil Aydın, halen North-Carolina Üniversitesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, e-posta:aytacyildiz@ybu.edu.tr

Kendinizi tanıtır mısınız? Geçmişiniz, akademik hayatınız ve çalışmalarınız hakkında bilgi verir misiniz?

İstanbul'da doğup büyüdüm. 1986'da Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başladım. Okula başladıktan sonra hem derslerde ve hem kişisel olarak tarihle, siyasetle, uluslararası ilişkilerle yakından ilgiliydim. Boğaziçi'nde benim ilgilendiğim alanlarda lisans eğitimi fevkalade başarılıdır; hatta bana göre ABD'deki elit okullardan daha da kaliteli bir eğitim alıyorduk. Çok iyi bir hoca kadrosu vardı. Binnaz Toprak, Edhem Eldem, Gürol Irzık, Faruk Birtok ve Kemal Kirişçi gibi hocalardan aldığım derslerin yoğunluğunu ve ufuk açıcılığını hala hatırlarım. Yine Boğaziçi'nin *humanities* adını verdikleri ortak ders programı genel olarak çok iyiydi, bir temel veriyordu öğrencilere. O yıllarda 1987'de Filistin İntifada'sı yeni başlamıştı, ardından Ortadoğu bölgesinde Halebçe katliami gibi insanı dehşete düşüren krizler ve okulu bitirdiğim sene de Bosna Müslümanlarına yönelik katliam başlamak üzereydi, bu tür olaylara ilgim ile okulda aldığım siyaset bilimi ve tarih dersleri arasındaki ilişkiyi de sorgulamaktaydım. Bu olaylar Ortadoğu bölgesi ve Müslüman toplumların geçmişi, bugünkü krizi ve geleceği arasındaki ilişkiyi dert edinirken, mezun olduğumuz atmosferde benim için de insanlığı, dünya düzenini, dünya tarihini düşünmeme vesile olan olaylardı. Bu ortamda çeşitli çeviriler yapmak suretiyle yayıncılık dünyasıyla da tanışmış oldum. O dönem Çağaloğlu'nda heyecan verici ve canlı bir yayın dünyası vardı ve sadece Avrupa ve Amerika'dan değil, Arap dünyası, İran ve Hindistan'dan da çeviriler yapıyordu. Lisans yıllarında Türkiye ve Ortadoğu tarih ve siyasetini, adaletsiz olarak gördüğümüz dünya düzeninin kökenleriyle ilişkisi içinde düşünürdük.

Mezuniyetten sonra yüksek lisans eğitimi için Malezya'ya gittim. Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü'nde bir sene Master programı eğitimi gördüm. İstanbul'a dönünce Ekmeleddin İhsanoğlu'nun danışmanlığında İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi alanında yüksek lisans yaptım. Orada Mübahat Kütükoğlu gibi isimlerden tarih metodolojisi dersi alma şansı da buldum. Yüksek lisans tezim, *Mecmua-i Fünûn* ve *Mecmua-i Ulûm* dergileri üzerineydi. Daha sonraki çalışmalarına ilham kaynağı olacak bazı temaları ve bulguları bu tezi hazırlarken ilk kez düşünmeye başlamıştım. Mesela 1860'ların başında Münif Paşa'nın *Mecmua-i Fünun*'daki yazılarında henüz bir Doğu medeniyeti, İslam medeniyeti kavramı yoktu bu Tanzimat'ın ilk nesli için. Münif Paşa neslinin zihninde tek bir medeniyet var; Avrupa'nın en üst aşamasında olduğu o dünya medeniyetinde Osmanlı biraz gerilerde diye düşünüyorlardı ama Osmanlı ıslahatı sayesinde ileri seviyede medeniyeti en kısa sürede yakalayacağız diye inanıyorlardı. Oysa 1880'lere *Mecmua-i Ulum*'a geldiğimizde çok net bir İslam

medeniyeti-Batı medeniyeti ayırımı ve ikisi arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında tartışma görüyoruz. Bu Osmanlı tecrübesini, Asya ve Afrika'daki diğer batı dışı toplumlarla mukayese etmeyi ümit ediyordum. Master tezi bittikten sonra bu amaçla Harvard Üniversitesi'nde Cemal Kafadar danışmanlığında doktora başladım.

Doktoranızı sanırım Japonya üzerine yapmıştınız?

Evet. Doktorada Osmanlı ve Müslüman toplumların son iki yüzyıllık tarihini bir başka Batı-dışı ülkeyle karşılaştırmak istiyordum ve nihayet Japonya'da karar kıldım. Hemen Japonca öğrenmeye başladım. Doktora yeterlikten sonra iki yıl Japonya'da kaldım. Japon ve Asya tarihinde yapılan çalışmalara yoğunlaştıkça, "Japon Asyacılığı" ilgimi çekmeye başladı. Japon modernleşmesi ve Asyacılığı konusunda daha önce Selçuk Esenbel'in hem türkçe ve hem de İngilizce yayınlanmış çok önemli yayınları vardı. Bir jeopolitik ittifak ve medeniyet vizyonu olarak "Asyacılık," Japonya dışında Çin, Hindistan, Filipinler ve Endonezya'da da çok tesirli bir fikir hareketiydi ve özellikle bizdeki İslamcılık ile olan benzerliği ve farklılığı açısından çok ilgimi çekti. Böylece konumu da genel olarak belirlemiş durumdaydım: Japon Asyacılığı'nda İslam'a, Müslüman toplumlara ve Hindistan'a olan ilgi. Orda şunu da fark etmiştim, Japonlar da II. Dünya Savaşı sırasında İslam aleminin kurtarıcısı rolünü oynuyorlar. Dolayısıyla Harvard'a 2002'de tamamladığım 1880ler ile 1945 arasındaki Japon Pan-Asyacı düşüncesi hakkındaki doktora tezi, Cemal Kafadar'ın gözetiminde ama tez komitemde olan Akira Iriye, Andrew Gordon gibi Japon tarihçilerin de desteğiyle yazılmış bir Japon tarihi tezi oldu.

Doktorayı bitirdiğim yıl gene Harvard'da bir buçuk yıllık bir post-doktora yaptım. O zaman idareciliğini Samuel Huntington'ın yaptığı bir post-doktora programı içinde tezi kitaba çevirmeye başladım. Soru şu idi: 11 Eylül'den ötürü Avrupa ve Amerika kamuyounda ve üniversitelerinde, Müslümanlar neden Batı'dan nefret ediyor tartışması var ama eğer 1942 yılında olsaydık, Japonlar ve Asya neden bizden nefret ediyor tartışması yapılacaktı. Mesela Asya ve Afrika toplumlarındaki Batı hâkimiyetine isyan olunca, konu İslam-Hristiyanlık ekseninde olduğu gibi bir din çatışması değil de, sömürgeciliğe karşı tepki olarak yazılıyor. Müslüman entellektüeller arasında Batı medeniyeti eleştirisine konu olan temaların pek çoğu aslında Japon (veya Çin-Hintli) liderlerin ve entellektüellerin 1940'ta öne sürdükleri tezlere benziyor. Hatta savaş sırasında Japonya'da "Batı Modernitesini Aşmak" başlıklı büyük bir konferans yapılıyor, ülkenin en iyi filozof ve düşünürleri Japonya'nın savaşına batı-doğu ve Asya-

Avrupa ilişkisi içinde bir anlam vermeye çalışıyorlar. Onlarda da Japonya'nın Batı'ya isyanı tartışması var. Japonya ve Ortadoğu'da görülen batı meselesi tartışması, modernlik karşıtlığı mı, medeniyet karşıtlığı mı, yoksa dünya düzeni karşıtlığı mı? s

Böylece post-doktorada, doktora tezimde yaptığım Japon Asyacılığı çalışması ile Osmanlı'nın İttihad-ı İslam tezlerini birleştirip mukayeseli bir çalışma olarak *The Politics of Anti-Westernism in Asia* adı altında ilk kitabımı yayınladım. Kitaptaki ana tez şuydu: Aslında ne Japonya'da ne de Osmanlı Müslümanları arasında, gelenek adına Avrupa'nın kültür ve düşüncesini reddeden bir Batı-karşıtlığı hiç olmadı ve yoktur; ne Osmanlı ne de Japonya Batı karşıtı değildi. Osmanlı'nın I.Dünya Savaşı'nda yaptığı Batı'ya karşı cihadı Japonya da II. Dünya Savaşı'nda yine Batı'ya karşı Asya adına, beyaz ve Hristiyan ırkçılığına karşı yapıyor. İkisinde de cihadı ilan edenler, Jön Türkler gibi Batılılaşmış, modern ve fikir olarak Batı-karşıtı olmayan elitler. Batı kulübüne üye olmak isteyen Batı-dışı toplumların elitleri niye Batı'ya karşı isyan ediyorlar sorusunun cevabını aradım. Gördüm ki bu toplumların elitleri başlangıçta, Batı-merkezli dünya düzenine eşit olarak üye olmak ve uluslararası hukukta eşit olmak istiyorlardı. Ama Avrupa'daki ırkçılık sebebiyle dışlanınca alternatif olarak bölgesel bir düzen kurmaya çalıştılar ve Batı'ya isyanları da aslında Batılı değerler adına, yani Batı'nın evrenselliği ve uluslararası düzende ırk eşitliği adına yapılan bir isyandı. Kitabın yayıncısı kapakta "anti-westernism" (Batı Karşıtlığı) ibaresi olursa daha fazla ilgi çekeceğini, daha fazla satacağını öne sürerek bu isimde karar kıldı, yoksa kitabın muhtevası böyle bir Batı karşıtlığının olmadığını anlatmaya çalışıyordu.

Bu kitaptan sonra yayınladığım çeşitli akademik makalelerin yanı sıra, Avrupa merkezli olmayan bir 19. yy. Dünya Siyasi Tarihi'ni önce bir kitap bölümü olarak hazırladım. ("Regions and Empires in Political History of the World, 1750-1924" (Dünya Siyasi Tarihinde Bölgeler ve İmparatorluklar, 1750-1924) in *A Emerging Modern World, 1750-1870* (Modern Dünya'nın Oluşumu, 1750-1870) (A History of the World, Book 4, Dünya Tarihi, 4.üncü bölüm) Ed. by Jurgen Osterhammel and Sebastian Conrad (Harvard University Press, May 2018), pp: 33-277. Ardından, yakın zamanlarda Türkçe'ye de tercüme edilen *İslam Dünyası Fikri*'ni kaleme aldım. Orada da İslam âlemi fikrinin neden soğuk savaş sonrası tekrar gündeme geldiğini ve bu fikrin neden dinle özdeşleştirildiği meselesini ele aldım.

Hocam biraz bulunduğunuz üniversite ve bölümünüzdeki tarih eğitimine dair bilgi verir misiniz? Öğrenciler, müfredat ve akademik süreçler vs.

Şu anda hocalık yaptığım Kuzey Karolina Üniversitesi Tarih bölümü, Amerikan standartlarında hoca kadrosu geniş ve büyük bir bölüm. 50'den fazla profesörümüz var. Doktora programında 120 öğrencimiz var; her yıl doktora 20 öğrenci alıyoruz ama bunlar bitirene kadar ister istemez bir birikme oluyor. Lisans düzeyinde yaklaşık 5 bin öğrenci tarih bölümünden ders alıyor (okulda 20 bin lisan öğrencisi var). Bunların yaklaşık 400 tanesi bizim kendi öğrencimiz, yani tarih bölümü öğrencileri. Geri kalan 4 bin 500 ise farklı bölümlerden olup da bizden de ders seçen öğrenciler. Amerikan sisteminde öğrenci en başta bölüm değil, üniversite seçiyor. Üçüncü sınıfa gelince bölüm tercih edebiliyor. Bizim bölümdeki 400 öğrencimizden her yıl sadece 20 öğrenciye bitirme tezi yazma hakkı veriyoruz. Çünkü bitirme tezi yazabilmenin ön şartı, birincil kaynak kullanmak ve o nedenle herkese yazdırtmıyoruz. En iyi ve yetenekli olanları seçiyoruz. Bu nedenle de mezuniyet tezi hazırlayan her öğrenci onur derecesiyle diploma alıyor. Öte yandan hem lisans hem de lisansüstü eğitimde öğrencilere, ilgilendikleri ve uzmanlaşmak istedikleri alana göre üçlü bir seçenek sunuyoruz. Öğrenci isterse bölge çalışmalarını (Avrupa, Amerika, Afrika, Latin Amerika), isterse tematik alanı (cinsiyet tarihi, çevre tarihi, milliyetçilik tarihi vb gibi) isterse de küresel tarih alanını (birden fazla bölgeyi ya da ülkeyi karşılaştırmalı biçimde çalışma) seçip tez konusunu belirleyebilir. Ben buradaki hem lisans ve hemde doktora seviyesindeki küresel tarih programının koordinasyonunu yapıyorum.

Buranın doktora programı yoğun ve bizi epeyce bir meşgul ediyor, vaktimizin yarısı bu tez çalışmalarıyla geçiyor. Benimle hâlihazırda tez yazarlar da küresel tarih konularında çalışıyor ve bunun kriteri iki dil kullanıp, iki farklı geleneksel bölgeyi kapması gerekir araştırmanın. Örnek vermek gerekirse, bir öğrenci 20. yüzyılda Budist ve Müslüman entellektüellerin birbiriyle ilişkisini; biri küresel Şiiliği yani Şiiliğin 20.yy'da İran, Lübnan ve Hindistan arasındaki konumunu; bir diğeri Latin Amerika-Filistin bağlantısını ve diğeri bir öğrencim de Müslümanlar arasında kurtuluş teolojisini çalışıyor. Bunun dışında, yaklaşık 20 ayrı doktora tezinin jüri üyeliğini yapıyorum.

Hocam dilerseniz ABD’de Osmanlı-Türkiye çalışmalarının genel durumu ile devam edelim. Bu konuda ne söylemek istersiniz?

Daha önceden Harvard, Chicago ve Princeton Osmanlı-Türk çalışmalarının önemli merkezleriydi. Ama yakın dönemde bu sayı arttı. Georgetown, Columbia, Stanford, California, Washington Üniversitesi, Yale ve Ohio üniversiteleri de son dönemde bu alanda öne çıkmaya başladı. Sözü geçen üniversitelerden doktorasını yapıp mezun olanlar da ABD’nin farklı üniversitelerinde öğretim elemanı olarak görev almaya başladılar. Dolayısıyla Osmanlı tarihçisi olarak çalışan meslektaşlarımızın sayısı epeyce arttı. Ben bu altın çağ terimini çok beğenmem, ama akademisyen sayısı, kalitesi ve yayınları bakımında, son zamanlarda ABD’deki Osmanlı ve Türkiye çalışmaları altın çağını yaşıyor denilebilir.

Bu arada Osmanlıca, Farsça, Arapça, Türkçe dil öğreten yerlerin sayısı da çok arttı. Bugün bir öğrenci Amerika’nın en iyi 50 üniversitesinden birine gittiği zaman, bu saydığım dillerden birini muhakkak öğrenebilme imkânına sahip oluyor. Ayrıca eğitimi esnasında eğer ilgiliyse Osmanlı ve Türkiye üzerine dersler veren hocalardan ders alma fırsatı da buluyor. Ayrıca yayınevlerinin bu alanlara ilgisi de arttı. Pek çok yayın için hakemlik yapıyorum ve son dönemde genç araştırmacılardan çok nitelikli çalışmalar geliyor.

Bu bağlamda birbiriyle rekabet ya da çekişme halinde olan farklı farklı ekollerden söz etmek mümkün mü?

Bence rekabet değil de birbirini tamamlayan ekollerden söz etmek daha doğru olur. Harvard’da Cemal Kafadar Hoca, örneğin, büyük bir fedakarlık ve çalışma azmiyle otuz yıl içinde onlarca doktora öğrencisi yetiştirdi. Yine Princeton’da Şükrü Hanioglu hoca’nın, Chicago’da Cornell Fleischer hocanın, Washington Üniversitesi’nde Reşat Kasaba hocanın yanında çok sayıda doktora tezi yazıldı. Bu bir rekabet değildi ama. Bu büyük üniversitelerde doktora eğitimi, üniversitenin tarih bölümü ve diğer araştırma merkezleri ile kütüphanesinin imkanlarıyla da zenginleşmiş oluyor. Amerika’da Osmanlı ve Türk tarihi alanlarında doktora hocalığı yapan akademisyenler zaten çoğu birbiriyle dostlar. Eski tür beyaz oryantalistler de kalmadı. Hem fanatik Filistin düşmanı hem de Müslüman düşmanlığı yapan Bernard Lewis çoktan emekli oldu ve onun temsil ettiği Oryantalizm tüm doktora öğrencileri tarafından Batı merkezli sömürgecilik kalıntısı olarak kabul ediliyor. Bu tipler kalmadığı gibi, bu zihniyette olabilecek bir tarihçinin de zaten mesleğin onuru itibarıyla akademik iş bulması, kitap

yayınlatması vs. çok zor artık. Edward Said'ın temsil ettiği, Avrupalı merkezli olmayan insani ilimler ve tarih yazımı, artık akademide ilmi tezlerinin hakkaniyeti ve itibarı sebebiyle hâkim hale geldi.

Bu arada parantez içinde belirteyim, Bernard Lewis öldüğünde sosyal medyada bazı tanınmış Türk aydınlarının “ne değerli adam”, “Türk dostu” gibi övgülere rastlamıştım. Eğer Bernard Lewis'in 1967 Arap-İsrail savaşından sonra yazdıklarını okuyup da orda Osmanlıya da Türklere de Araplara da hakaret edildiğini anlamıyorsan ya İngilizcen zayıf ya da safsın demektir. Lewis'i Ermeni meselesinden ötürü Türk dostu falan sanıyorlar oysa Lewis'in amacı Türkiye'nin Filistinlilere karşı İsrail'in yanında olmasını sağlama almaktı ve onun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ermeni Tehciri ile ilgili tezleri de akademik camiada herhangi bir itibara sahip değil.

En son yakınlarda Alain Mikhail'in kitabı etrafında çıkan tartışmaya şahit olduk. Ariel Salzmann ve birkaç tarihçi Mikhail'in yanında dururken, Cemal Kafadar ve Cornell Fleischer ağır bir eleştiri yazısı yayınladılar. Bu olaya salt akademik mi bakmamız gerekiyor?

Tabi akademik bakmak lazım. Ayrıca bu bahsettiğiniz olay çok istisnai bir şeydi. Bunun başka bir örneğini de bulamazsınız. Tekrar önceki kısma bağlayacak olursak, ABD üniversitelerindeki Osmanlı ve dünya tarihçisi eğitimindeki önemli olan dile ve arşive aşına olan, ama tarihçilik metodolojisi ve teorisini de fevkaledelik vakıf iyi bir akademisyen yetiştirmek. Amerika ortamında Osmanlı ve İslam tarihi çalışan herkes zaten ortak bir davaya sahip. Neticede diyorsun ki “Dünya tarihçiliği, Amerikan tarihçiliği çok Batı-merkezli; oryantalist de dâhil İslam toplumları ile ilgili önyargılar hala fazla ve bunları akademik tarihçilik içinde ıslah edip aşmak önemli”. Aslında enerjimizin hala önemli bir kısmı, tarihçilik içine yerleşmiş oryantalist ve ırkçı bazı kabullerin değiştirilmesi ve düzeltilmesine harcanıyor. Bu da Osmanlı tarihçiliğinde bir dayanışmayı beraberinde getiriyor. Çünkü ortada, müştereken yaklaşılması gereken daha büyük bir sorun var. O nedenle de “Ya sen, ya ben!” tarzı bir kamplaşma ya da çekişmeden söz etmek mümkün değil. Tabi ki herkes kendi öğrencisinin bir işe girmesini, bir pozisyon edinmesini öncelikle ister; ama çok nitelikli başka birini gördüğünde de takdir etmesini bilir. ABD'deki akademik iş piyasası Avrupa'daki gibi kısıtlı değil, iyi bir doktora yapan herkes bir şekilde akademik iş bulabiliyor ABD'de. Ama zaten bu kadar iş olmasının sebebi de, daha önce Osmanlı tarihçisi duayen neslin, meslektaşlarını Osmanlı ve Türk tarihinin dünya tarihi içindeki önemine ikna

etmesi sayesinde oluyor. Tüm iyi tarih bölümlerinde mutlaka bir, hatta birden fazla Osmanlı/ Ortadoğu ve İslam tarihi hocası olmalı kanaati yerleşmiş durumda.

Tarihyazımı metodolojisi ya da tarih kuramı açısından bakıldığında Osmanlı çalışmalarında yaklaşım farklılıklarından söz edilebilir mi?

Elbette söz edilebilir. Yani diyelim ki Osmanlı tarihine daha ekonomi eksenli, sınıf eksenli yaklaşanlar ile daha kültürel ve beşeri ilimler açılarından yaklaşanlar arasında bir fark olabilir. Ancak bu da son kertede birbirini besleyen bir zenginlik olarak görülüyor. Yani akademik bir dayanışma içerisinde cereyan ediyor. Son zamanlarda zaten tüm meselelere disiplinlerarasılık bağlamında yaklaşıyor. Bir tür takım ruhuyla iş yapma düşüncesi ağır basıyor. Örneğin New Jersey’de Rutgers Üniversitesi’nde çalışan Nükhet Varlık Osmanlıda veba üzerine çok iyi bir çalışma yaptığında, bütün Osmanlı tarihçileri bununla iftihar ediyor, ve zira uzun dönemli olarak hem kolej ve hemde lise seviyesindeki ders kitaplarının Nükhet Hoca’ın veba konusundaki bulgularını okuyarak, Osmanlı tecrübesini de içine alan bir ders kitabı ve tarih anlatısı kurmasını arzu ediyoruz. Başka meslektaşlar çevre tarihi üzerine, bir başkası da ekonomik tarih üzerine çalıştığında da, benim gibi siyasi ve fikir tarihi çalışanlar da bundan istifade ediyor, rakip olarak görmüyoruz. Bütün bunlar birbiriyle temas halinde ve birbirinden istifade eden akademisyenlerin ortaya koyduğu çalışmalar. Rekabet olsa bile, bu ancak bir işin daha iyisini yapmaya sevk eden olumlu bir unsur olarak telakki edilebilir. Burada belki de Türkiye’den farklılaşan en önemli taraf, milliyetçi gözle yazılan ve Osmanlı’yı sadece bir Türk imparatorluğu olarak gören tarihçiliğin olmaması ABD’de, ama bunun sebebi de akademik. Tarihi ve tarihçiliği, milliyetçi resmi tarih anlatısının çarpıtmalarından kurtarıp, bir insanlık tarihi olarak anlamak isteği daha baskın.

Sizin özellikle küresel tarih alanında çalıştığınızı biliyoruz. Özellikle son yirmi yıldır Batıda bu alanda epeyce bir akademik çalışma yapıldı ve yapılmaya devam ediyor. Fakat küresel tarih başta olmak üzere, tarihyazımına yeni bir yaklaşım getiren disiplinlerin her şeye rağmen yine de yerel (yani Batı-merkezli) bir yapı arz ettiği yönünde eleştiriler de var. Bu konuyu nasıl değerlendirirsiniz?

Küresel tarih özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda dünyadaki Avrupa emperyal hâkimiyeti ve dünyanın batılılaşması sebebiyle, Avrupa-

merkezli kavramlara imtiyazlı bir rol biçiyor gibi görünebilir. Bu açıdan bugün de küresel tarih alanında hala gizli bir Avrupa-merkezcilik olabilir, bunu anlıyorum. Her şey bir yana, ilgili literatür ve tartışmalar İngilizce üzerinden yürüyor. İngilizce olmayan, gerçekten küresel bir küresel tarih olabilir mi? Sven Beckert ve Dominic Sachsenmaier'in editörlüğünde çıkan *Global History Globally* başlıklı inceleme bu soruya odaklanıyor. Kitapta bu konuyla ilgili çok güzel bir örnek var: Bir Japon akademisyen diyor ki "Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi tezinden on yıl önce bir Japon tarihçi aynı tezi çok daha kapsamlı ve gelişkin biçimde yazıyor. Ama bu adamın ismini bilmiyoruz, çünkü Japonca yazmış". İngilizce yazınca bunun bir değeri oluyor. Hatta ben Japonya'dayken Mitani Hiroshi isimli hocam bana "Dünyanın değişik yerlerindeki Japonya tarihinde bile ben yok sayılıyorum. Meiji devrimi üzerine en iyi kitabı ben yazdım ama çoğu insan bu konuda İngilizce yazılan kaynaklara referans veriyor" demişti. Dolayısıyla bu eleştirileri anlıyorum ve burada haklılık payı da muhakkak var. Ama bu, Avrupa-merkezli olmayan entelektüel tarih yazılamayacağı anlamına gelmiyor. Bunu başarıyla yapanlar da var. Mesela bir meslektaşım, Çin'de 16.yüzyılda yaşadığı kasabadan hiç çıkmamış bir Çinli âlimin entelektüel tarihini yazdı. O bile çok küresel! Adam hiç kasabadan dışarı çıkmıyor ama komşusu Müslüman Çinli ve oradan İslamı öğreniyor, ve başkalarından Taozimi biliyor; misyonerlerden Hristiyanlığı öğrenmiş, edindiği kitaplardan dünyada neler olup bittiğini biliyor. Mikro tarih yazarak ya da sadece bir bölgeye yoğunlaşarak bile bir küresel tarih yazılabilir çünkü küresel bağlantılar ve vizyonlar yeni bir perspektif sunuyor.

Sorduğunuz soruyla doğrudan değil ama dolaylı ilişkisi olan bir duruma da dikkat çekmek isterim. Bilhassa dünya ölçeğinde yani küresel çapta ve içerikte bir araştırma yapmanın, ilk planda hemen göze çarpmayan belirli şartları ve zorlularını da düşünmek gerekir. Örneğin Sven Beckert'ın *Pamuğun Tarihi* adlı çalışmasına bakalım. Beckett ne kadar Avrupa-merkezli olmayan çok başarılı bir küresel tarih kitabı yazmış olsa da, öyle bir çalışmayı yapabilmek için bile mali güce sahip bir üniversitenin hocası olmak lazım. Ancak bir Harvard profesörünün maddi imkânlarıyla yazılabilecek bir kitap. Kitabın araştırmasına katkıda bulunup, Sven'e değişik bilmediği dillerden kaynaklara da ulaşip ona o arşivlerdeki bilgileri çevirecek çevirmenlere verecek fon gerekiyor mesela. Sürekli farklı ülkelerde değişik arşivlere gitmek de bir imtiyaz ve lüks. En basitinden bir pasaport meselesi var. Diyelim ki Batı-dışından bir akademisyenin dünya ölçeğinde geniş bir konu çalışmak istediğinde farklı ülkelerin arşivine gitmesi vize yönüyle bir problem. Yani demek istediğim, bu tip çalışmaların hala Batı'da yapılıyor olmasında böylesi faktörlerin de ciddi bir etkisi söz konusudur. Ancak, Avrupa dışındaki üniversitelerde çok iyi küresel tarih çalışmaları da yapılıyor.

Küresel tarih yaklaşımının tarihçiliğe yaptığı katkılara dair ne söylemek istersiniz?

Bir kere küresel tarih, insanlığın ortak mirasını medeniyet ve ulus devlet sınırlarına bağımlı kalmadan birbiriyle ilişkisi içinde anlamamıza yardımcı oluyor. Belirli dönemlerde Osmanlı modernleşmesine dair yazılan ve uzun süre etkili olan Bernard Lewis ve diğer bazılarının çalışmalarında, sözgelimi Osmanlıların zamanı bilmedikleri, sabah kalktıklarında güneşe bakarak vakti tayin ettikleri ve dolayısıyla saat bilmedikleri, tembel oldukları vs. gibi değerlendirmelere yaslanan anlatılar vardı. İnsanlık tarihi, Batı'nın yükseliş ve üstünlüğünü anlama tarihi gibi sunulurdu. Küresel tarih perspektifi, bu batı merkezli ideolojik anlatıları yıktı. Örneğin, Cemal Kafadar'ın Osmanlı tecrübesine dayanarak yazdığı kahve ve kahvehanelerin tarihi makalesinde, küresel bir yaklaşımla bu olayın dünya tarihinde zaman anlayışı, gece hayatı ve sosyalleşme kültürünü nasıl değiştirdiğini görüyoruz mesela. Küresel tarih ölçeğinde bakıldığında bir tek Osmanlı değil, beş yüzyıl önce dünyadaki herkesin zaman kavramı bugünkü zaman anlayışından farklıydı. Sanki Avrupa her zaman modern olup, modernliği yaratan ayrı bir gezegen; Ortadoğu ve Afrika buna tepki veren ayrı bir gezegen; Çin ayrı bir gezegenmiş gibi bakılmaktaydı. Ondan sonraki hikâye de Avrupa'da doğan modernliğin dünyaya yayılması olarak anlaşılırdı. Hâlbuki bu insanlar sürekli bir etkileşim halindeydi ve ilişkiler de tek yönlü değil çok yönlüydü. Küresel tarih, aynı zamanda, dünyayı sırf Batı ile başka bir bölgenin ilişkisi olarak anlatmanın da ötesine geçip, batı dışı toplumlar arasındaki ilişkileri ciddiye almamızı sağladı. Mesela Çin'deki bir sanat anlayışı Osmanlı minyatürlerini ya da İran sanatını etkilemiş olabilir; ya da buradaki bir fikir orayı etkilemiş olabilir.

İkinci olarak küresel tarih, pek çok özcü genellemeleri aşmamıza yardımcı oluyor. Bizim mesela Osmanlıya has, Almanlara has, Ortadoğu'ya has diye gördüğümüz pek çok şeyi aslında global bağlamda daha iyi anlamamıza imkan tanıyor. Örneğin, Hindistan'daki Hindu milliyetçiliği, o ülkeyi tarih boyunca ebediyen bir Hindu medeniyeti ve dininin anavatanı olarak kurguluyor ve müslümanları ise dışardan gelen bir savaşçı-işgalci güçten kalan azınlık olarak resmediyor. Küresel bir entelektüel tarih, bu fikrin köklerinin müslüman tarihçilerin yarattığı hindistan tarihi kitaplarının ingiliz oryantalizmi ve sömürgeciliği tarafından siyasi bakımdan yeniden yorumlanması olduğunu ve zamanla bu fikrin Hint milliyetçiliğinin içine girişini ve ülkenin Hindistan ve Pakistan olarak bölünmesinden sonra iyice güçlendiğini gösteriyor. Yine küresel

tarih, Hindistan-Pakistan bölünmesinin köklerinin İslam ve Hindu halkların dinlerinden kaynaklı tabii bir ayırım değil, bu kimliklerin oluşumu ve son yüzyılda siyasallaşması ve taksim fikrinin Türk-Yunan mübadelesi, Balkan savaşları gibi bazı tecrübelerle dayanarak oradan diğer yerlere nakledilmesi sonucu olduğunu gösteriyor. Bugünkü kimi siyasi varsayımların tabii ve kaçınılmaz olmadığını gösteren bir küresel tarih, insanların bilgiye binaen farklı bir gelecek inşa etmesine de katkıda bulunabilir diye temenni ediyoruz.

Aynı disiplin içinde Sebastian Conrad başta olmak üzere Global Enlightenment (Küresel Aydınlanma) adlı bir yaklaşım daha geliştirildi. Aydınlanma hareketinin Avrupa'ya has bir olgu olarak değil, daha geniş bağlamda ele alınması gerektiği savunuluyor. Hatta bu yaklaşımı Osmanlı'ya tatbik eden Ottoman Enlightenment başlıklı makaleler yayınlandı. Bu girişimi biraz, "tarihi zorlamak" şeklinde yorumlayıp eleştirenler var. Siz nasıl bakıyorsunuz?

Ben bunu zorlama olarak değil, aksine değerli bir şey olarak görüyorum. Ben Sebastian Conrad'la 2004 yılından beridir pek çok akademik kitap projesinde beraber çalıştım ve çalışıyorum. *19.yüzyıl Dünya Tarihi* adlı bir de ortak kitap yazdık. Sebastian'ın *Global Enlightenment* makalesine en büyük saldırı aslında Avrupalı tarihçilerden geldi. Çünkü onlara göre Aydınlanma, Avrupa'nın dünyaya armağan ettiği bir hazinesidir ve Avrupa'ya has bir olgudur. Sebastian Conrad "ortada böyle bir armağan falan yok" diyerek itiraz ediyor. 18. yüzyılda bile Aydınlanmanın önemli düşünürleri, Osmanlı'yı gözlemliyorlar, Hindistan'ı ve Çin'i gözlemliyorlar. O gözlemler olmasaydı, zaten Aydınlanma da olmayacaktı diyor. İkincisi de bunun medeniyetler arası bir tür "önce-sonra yarışı" olarak tanımlanmasına itiraz ediyor. Avrupa Aydınlanmaya ihanet ettiği dönemlerde, aslında en aydınlanmış toplumlar Osmanlılar, Japonlar veya Afrikalılar olabildi diyor. Ayrıca Sebastian'ın bu bağlamda yaptığı Namık Kemal okumasını da çok başarılı buluyorum. Kemal'in İslami geleneği reddetmeyen, İslami kavramları kendi zamanı için yeniden yorumlayan ve bu arada Batılı modern düşüncelerden de istifade eden tutumuna dikkat çekiyor. Zaten Namık Kemal'in Aydınlanma ile olan ilişkisi inkâr edilemeyecek bir ilişki. İlla da Aydınlanma demeye gerek yok, yerine başka bir terim kullanabiliriz tabii ki. Mesela İbni Haldun'dan esinlenerek temeddün ve şehirleşme veya edeb kültürü gibi başka kavramların üzerinden, yine bu tür gelişmelerin dünya çapında birbiriyle ilişkili olarak gelişimini tartışmak mümkün olabilirdi.

Bu yine de eşitsiz, hiyerarşik bir tarih yazımına yol açmıyor mu? Yani Avrupa’da dolaşıma girmiş ve Avrupa’nın tarihsel tecrübesiyle doğrudan ilişkili olan Aydınlanma, bireyselleşme, sekülerizm vb gibi kavramları, bu kez başka bir yerde (diyelim Osmanlı’da) aramak, izini sürmek doğru bir yöntem mi?

Evet, bu kaygıları anlıyorum. Tarihi sömürgecilik mirasında arındırmak isteyen bazı meslektaşlar, mesela, Latin Amerika yerlilerinin 1492 öncesi tarihini onların kendi kavramları ile anlatmaya çalışıyorlar. Bir gün yine sömürgeci tarih yazımına karşı çıkan Latin Amerika kökenli bir meslektaşımızla, Fred Cooper’ın dünya tarihinde imparatorluklar kitabı hakkında konuşurken, o her hükümdara “imparator” denmesine karşı olduğu söylemişti. Kanuni Sultan Süleyman için Avrupalı muadilleri gibi “kral” ve “imparator” demeyip, “sultan” demeyi tercih ettiğini, nasıl ki Avrupa’da hükümdarlara “sultan” veya “padişah” demiyorsak, Osmanlılara da “imparator” dememeliyiz diyordu. Ancak, bu ayrımı doğru bulmuyorum. Osmanlı sultanları kendilerine “hakan”, “şah” veya “kayser” diyorlardı. Osmanlılar Habsburg İmparatorluğu veya Rusya ile yapılan anlaşmalarda karşılıklı ünvanları kullanabiliyordu. Avrasya coğrafyasında Cengiz Han veya Timur gibi büyük imparatorluklara hükmetmiş hakanlara “imparator” demek de bir beis görmüyorum ben, her ne kadar kavramların kendisini sorgulamak gerekse de.

Benzer bir durum bugün kullandığımız “devlet” veya “ulus devlet” için de geçerli. Tabii ki Lüksemburg veya Nijer’in devlet ve ulus oluşu ile Çin, Hindistan veya Fransa’nın devletliği ve ulus oluşu çok farklı birbirinden. Bu ülkelerin arasında muazzam güç ve imkan farklılığı olabiliyor. Ama neticede belli bir tarihten sonra yeryüzünü tahayyül edişimiz ve idari bölümlere bölüşümüz, bu ulus devlet sınırları ile belirlenmeye başladı ve Çad ile Benin de kendisinin Çin gibi bir devlet olduğunu düşünüyor, Birleşmiş Milletler’de üyeliği, büyükelçisi, bayrağı, milli marşı vesaire var. Burada küresel tarih, hem kavramları ve uygulanışını sorgulayabilir hem de niye dünyada “milli egemenlik” kavramının bu denli cazip ve yaygın pratik haline geldiğinin tarihin anlamamız yardımcı olabilir. Bu konudaki tarihi çalışmalar da dünya tarihi sayesinde çok zenginleşti. Artık “milliyetçilik” ve “egemenlik” kavramlarının Avrupa’da doğup, Asya ve Afrika’ya yayılan fikirler ve değerler değil, Avrupa’nın sömürge idarelerine karşı mücadele aracı ve hedefi olarak Avrupalı olmayan toplumlarca evrenselleştirildiğini daha iyi anlamış olduk bu sayede.

Bugün Türkiye'deki tarih algısını ve Türk modernleşme anlatısının genel yapısını nasıl görüyorsunuz?

Gerek Türkiye'de ve gerekse dünyanın her yerinde, tarihçiliğin en önemli meselelerinden başta geleni milliyetçiliğin yarattığı resmi ideoloji ile olan yakın ilişkisi olagelmıştır. Türkiye'de çok iyi tarihçiler var ve resmi ideolojinin resmi tarih anlayışını düzelteren cesur yayınlar yapmaya devam ediyorlar. Ama, beni en çok şaşırtan taraf, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulmuş resmi milli tarih tezinin dogmalarının ve genel hikaye anlatısının hala değişik mutasyonlarla çok güçlü bir şekilde hakim olması. Bunda tarihin, değişik ideolojik kamplar için hayati önemde olması büyük rol oynamış gibi. Mesela, Necip Fazıl ve Sadık Albayrak gibi isimlerle özdeşleşen muhafazakâr ve İslamcı tarih tezleri, ilk görünüşte milliyetçi tarih tezinin bazı vurgularını reddediyor gibi. Tanzimat modernleşmesi bir ihanet olarak görülüyordu bu teze göre ve Sultan Abdülhamid adeta kutsanan bir kişilik. Ama şu anda resmi tarih hüviyetine bürünen bu Türk-İslam tarih tezi, Cumhuriyet tarih tezinin pek çok mitini tekrar ediyor. Malum Malazgirt'den başlayıp, İstanbul'un fethi, Kanuni'nin Viyana seferiyle övünüp Kurtuluş savaşı ile sonlanan tarih tezine şimdi Abdülhamid'in anti-emperyalizmi ve ululuğu da eklendi ve tüm ortaokul ve liselerde kompozisyon yarışmalarına konu olup, hakkında popüler tarih dizileri yapılıyor. Bu tarih tezi kavramsal çerçevesi, detayları, muhtevası ve siyasi imaları ile akademisyenler tarafından eleştirilip alternatif bakış açıları geliştirilse de, kamuoyuna ve ideolojik siyasi hareketlere nüfuz edemiyor gibi. Bu tarihte, Türkiye vatandaşı Kürtlere çok az ve marjinal bir rol verildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Sünni Türk olmayan gruplar da neredeyse silinip, onların varlığı gereksiz bir detaya indirgeniyor.

Bu yıl Yunan bağımsızlığının ikiyüzcü yıl dönümü, ama Türkiye'de kimsenin bu olayın dünya tarihi içinde ve Osmanlı tarihi için önemine yönelik bir merakı yok gibi ve hâkim Osmanlı-Türk tarihi anlatısı içinde Rumların bu topraklarda Müslümanlar ile beraber yaşama tecrübesinin nihai başarısızlığının en büyük delili olduğu hikâyesinin ötesinde üzerinde düşünülüyor. Osmanlı Arapları hakkındaki kanaatler keza yine çok küçük düşürücü ve ilgisiz. Araplar Çanakkale'de vesaire Türklerle savaştığı için övülebiliyor ama kimse Türkiye ve Suriye sınırının niye ve nasıl çizildiğini, Türkler ile Filistinli veya Suriyeli Araplar arasında Lozan'a kadar hala bir arada bir federasyon kurabileceği idealini sürdüren pek çok kişi olduğunu bilmiyoruz. Bu hatalı tarihi anlatılar dönüp dolaşıp Türkiye'deki Suriyeli göçmenlere karşı geliştirilen ırkçı tezlere malzeme olabiliyor.

Diğer bir konu Osmanlı, Türkiye ve İslam Âlemi fikri konusunda, son kitabımda göstermeye çalıştığım gibi, Türkiye'deki İslamcı tarih tezleri dahi fazlasıyla Osmanlı-İstanbul merkezli olup, Arap ve Hintli Müslümanların niye Osmanlı halifesine sadakat gösterdiğinin sebeplerini anlamak ve tartışmak istemiyorlar. Osmanlı tarihi daha çok Türk şven milliyetçiliğinin bir cihan hâkimiyeti hikâyesine indirgenebiliyor ki tüm akademik Osmanlı tarihçiliği çalışmaları daha çok Osmanlıyı ulus devlet anlatısının kurbanı olmaktan kurtarmakla meşgul. Tarihi meslektaşlarımızın ilmi çalışmalarının kalitesi anlamında iyimserim ama ideolojik siyasi hareketler ve Türk kamuoyundaki tarih anlatıları içindeki yanlışların kemikleşmesi bakımından ktmserim maalesef.